

3. Дослідницька активність здобувачів освіти – раннє залучення до науки формує культуру мислення і самостійність.

4. Кадрова і фінансова спроможність – університет має потужну базу науковців і стабільне фінансування інновацій.

5. Інноваційне середовище – технопарки і наукові центри створюють цілісну екосистему для розвитку знань.

В Україні ці функції поступово реалізують провідні університети: КПІ ім. Ігоря Сікорського, КНУ ім. Тараса Шевченка, ХНУ ім. Василя Каразіна, які демонструють інтеграцію освіти, науки і практики [1].

Формування «розумної освіти» є безальтернативним шляхом розвитку сучасного суспільства. Її сутність полягає в поєднанні наукового знання, творчого пошуку та громадянської відповідальності. Саме така освіта стає фундаментом інтелектуальної, культурної і моральної стійкості українського народу. У добу випробувань розумна освіта – це не лише інструмент модернізації, а передусім стратегія виживання та відродження держави, що спирається на силу розуму, науки і духу.

#### *Список використаних джерел*

1. Андрущенко В. П. Безальтернативна матриця освіти: «розумна освіта» як потреба і реальність XXI століття. *Вища освіта України*. 2024. 1. 5-10. DOI: [https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2024.1\(92\).01](https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2024.1(92).01).

**АБАШНІК В. О.**

*д-р. філос. наук, професор,  
Харківський національний медичний університет,  
м. Харків, Україна*

### **СВОБОДА У ФІЛОСОФІЇ ПРОСВІТНИЦТВА: ЙОГАННА ШАРЛОТТА УНЦЕР (1725–1782)**

До тематики свободи в епоху Просвітництва зверталися філософи різних традицій і країн, зокрема Німеччини, серед яких був Християн Вольф [1]. Деякий час він викладав в одному з найважливіших німецьких просвітницьких центрів, університеті в Галле (зараз це федеральна земля Саксонія-Ангальт). Саме з університету Галле вже на початку XIX ст. до Харківського університету були запрошені відомі науковці, які також

займалися тематикою свободи, до них належав відомий філософ-кантіанець Людвіг Кіндратович Якоб [2].

Також із містом Галле була пов'язана важлива філософія і поетеса німецького Просвітництва Йоганна Шарлотта Унцер, яка була відома й під своїм дівочим прізвищем Ціглер, або Ціглерін. За її просвітницькі заслуги вона була обрана членкинею німецьких наукових товариств у Гьоттінгені та Гельмштедті, а також нагороджена почесним званням «Poeta laureata», тобто «поетеса-лауреатка» (1753). Якщо говорити про життєвий шлях Йоганни Шарлотти, то вона народилася 27 листопада 1725 р. в Галле в родині органіста і композитора Йоганна Готгільфа Ціглера (1688–1747) і його дружини Анни Єлизавети (1699–1751), уродженої Крюгер. Батько майбутньої філософині був музичним керівником у церкві Святого Ульріха в Галле, яка збереглася донині. Саме завдяки батькові дівчинка досить рано отримала загальну початкову, а також музичну освіту [3].

У дитинстві Йоганна Шарлотта була вихована в пієтистських традиціях. У цьому контексті слід зазначити, що пієтизм був релігійним і водночас важливим реформаторським рухом у протестантизмі, починаючи з XVII ст. Причому Галле та його університет стали одними з найважливіших центрів пієтизму в Німеччині приблизно з 1700 р. Духовним батьком цього напрямку був професор теології, пастор, педагог Август Герман Франке (народився 1663 р. в м. Любек, помер 1727 р. в Галле). Будучи провідною постаттю пієтизму, він заснував «Фонд Франке» у 1698 р., який існує донині в Галле. Спочатку це була школа для бідних, пізніше вона стала місцем виховання для дітей-сиріт, де також навчалися діти загиблих на війні. Серед них були не лише хлопчики, а і дівчатка, які могли відвідувати школу для дівчаток, засновану в 1709 р. А. Г. Франке був пастором церкви Святого Ульріха в Галле з 1715 по 1727 рр., тобто тієї церкви, де батько Йоганни Шарлотти працював музичним керівником [5].

Щодо юності майбутньої мислительки в Галле та інтелектуальних впливів на її майбутню філософську позицію, то один із попередніх біографів, Густав Рьоте, у 1895 р. писав таке: «У той час, як її батько, завдяки своїм зв'язкам з Авг. Герм. Франке, належав радше до пієтистського напрямку, його донька, яка після його смерті в 1747 році, очевидно, перебувала переважно під впливом свого дядька по материнській лінії, філософа та лікаря Йог.[анна] Готл.[іба] Крюгера, повністю сприйняла більш сучасну галльську, звичайну світову мудрість Вольфа, Баумгартена та Майєра» [4, с. 331]. До цього слід додати, що дійсно інтелектуальна та

філософська атмосфера в Галле в той час, тобто на початку XVIII ст., формувалася двома частково ворогуючими течіями.

З одного боку, це був згаданий вище пієтизм і його засновник А. Г. Франке, а також учні і послідовники. З іншого боку, важливу роль відігравав раціоналізм і його головний представник, філософ Християн Вольф (1679–1754), який перебував у Галле з 1706 р., спочатку як професор математики та філософії, до 1723 р. Однак саме внаслідок спору з пієтистами Вольф вимушений був покинути університет і отримав запрошення на посаду професора Марбурзького університету. Уже за часів нового пруського короля він повернувся до Галле, де успішно працював на посаді професора з 1740 по 1754 р., будучи також проректором університету. Загальновідомим є вплив раціональної філософії Вольфа в Німеччині та Європі, зокрема в українських землях, де у XVIII ст. за його підручниками та працями його прихильників викладали логіку та метафізику в Києво-Могилянській академії, Львівському університеті, колегіумах у Чернігові, Харкові, Переяславі та ін.

Окрім Християна Вольфа, важливу, можливо, навіть вирішальну, роль у філософських працях Йоганни Шарлотти Ціглер (Унцер) відіграв вищезгаданий Олександр Готліб Баумгартен (1714–1762). В історії філософії він відомий насамперед як теоретик естетики, який утвердив естетику як філософську дисципліну, переважно завдяки своїй праці «Естетика» (Франкфурт-на-Одері, 1750). Але Баумгартен був також важливим представником так званої ляйбніце-вольфіанської філософії епохи Просвітництва та автором підручників із логіки і метафізики. Можна згадати, що він навчався спочатку в Галле, потім у Єнському університеті, а з 1737 р. став приват-доцентом філософії в Галле. Із 1740 р. до своєї смерті Баумгартен був «професором світової мудрості та витончених наук» в університеті Франкфурт-на-Одері.

Отже, можна констатувати помірковані впливи пієтистської традиції (А. Г. Франке), а також більш сильніші впливи раціоналізму Християна Вольфа та його школи на загальнофілософську позицію Йоганни Шарлотти Ціглер (Унцер). Її основною філософською працею, яка вперше з'явилася в 1751 р. [10], а потім у другому, покращеному виданні 1767 р., став «Нарис світової мудрості для жінки, у супроводі приміток та передмови пана Йоганна Готтлоба Крюгера» [6]. Щодо важливого терміна в назві цієї роботи, «світова мудрість» (нім. *die Weltweisheit*), то слід зазначити, що у XVIII ст. і навіть на початку XIX ст. він використовувався як синонім до філософії. Так, ми знаходимо цей термін у працях Вольфа, Баумгартена,

Канта, Фіхте, Гегеля. І навіть ще в 1851 р. в Ляйпцігу була опублікована «Книга світової мудрості, або вчення найважливіших філософів усіх часів» відомого німецького історика філософії Людвіга Ноака.

Щодо структури названої праці, то слід згадати, що вона у другому виданні (1767) вже вийшла під прізвиськом Унцер, оскільки Йоганна Шарлотта в 1751 р. вийшла заміж за лікаря Йоганна Августа Унцера та переїхала до Гамбурга, де спочатку жила і працювала, а померла 29 січня 1782 р. у сусідній Альтоні (зараз це район м. Гамбурга). Тож друге видання «Нарису світової мудрості для жінки» мало майже 900 сторінок і складалося з двох частин, покажчиків імен і предметів, а також супровідних таблиць. Ці дві частини мають такі назви: 1) «Повне вчення про розум та основну науку» і 2) «Повне вчення про природу». У свою чергу перша частина складається з двох книг: «Вчення про розум» та «Основну науку». Перша книга першої частини розглядає традиційні питання логіки (поняття, судження, умовиводи тощо), тоді як друга книга презентує «основу науку» у вузькому сенсі, «науку про світ» (тут розділи: поняття світу, частини світу, досконалість світу в сенсі Ляйбніця), «вчення про душу» (тобто психологію), «природну теологію».

Питання свободи німецька авторка розглядає в межах «Вчення про душу» у першій частині «Повне вчення про розум та основну науку». Зокрема, у 19-й главі, у «§37. Свобода» Унцер наголошує: «Вільний вибір – це здатність бажати на власний розсуд. Він може бути або чуттєвим, або полягати у волі. Останнє є *свободою*, яку можна назвати здатністю бажати або не бажати на свій розсуд. Отже, як тільки ми вирішуємо щось, а саме за чітким розсудом, тобто так, що наші мотиви є рушійними силами, наша свобода діє через силу уяви світу» [6, с. 444]. Надалі, у §§308–310 філософія в раціоналістичній традиції Християна Вольфа уточнює це поняття, зокрема в §308 вона пише: «Усе, що тісно пов'язане зі свободою, вважається звичаєвим або моральним. Тому всі вільні рішення є моральними. Усі вільні дії є моральними діями» [6, с. 446].

Серед особливостей цього філософського твору Йоганни Шарлотти Унцер було те, що вона тут помістила кілька поетичних прикладів. Причому деякі з них авторка цитувала із творів інших філософів і письменників, а інші написала сама. Зокрема, поезії зустрічаються у другій частині праці «Повне вчення про природу», де в першому розділі йдеться про історію природи (питання географії, геології, біології, зоології), а у другому розділі - про фізико-хімічну тематику (рух, вогонь, повітря, світло, кольори тощо). До речі, природознавчій проблематиці був присвячений також її інший твір

під назвою «Нарис природної історії та власне вчення про природу для жінки» (1751) [9].

Слід зазначити, що тема свободи взагалі відігравала важливу роль і в інших публікаціях Й. Ш. Унцер як мислительки епохи Просвітництва. Як відомо, для епохи Просвітництва у XVIII ст. було характерним те, що багато філософів і поетів писали статті для журналів і так званих учених, тобто наукових, газет. Й. Ш. Унцер також писала свої вірші для журналу «Гамбурзькі внески до гумористичних творів та вчення про звичаї» (1753–1755) і гамбурзького часопису під назвою «Християнин біля могил у двадцяти чотирьох поетичних міркуваннях», видаваний письменником і теоретиком театру Йоганном Фрідріхом Льовеном (1727–1771), який у свою чергу мав тісні літературні зв'язки з письменником і просвітником Г. Е. Лессінгом.

Йоганна Шарлотта Унцер також стала відомою як поетеса. Серед її поетичних публікацій були такі збірки: «Спроба в жартівливих віршах» (1751), «Звичаєві та ніжні вірші» (1754) і «Подальші спроби в звичаєвих та ніжних віршах» (1766). Ці публікації зробили її досить відомою серед великої читацької аудиторії вже за часів життя [7]. Посилаючись на названі твори, деякі дослідники вважають Йоганну Шарлотту Унцер «анакреонтичною» поетесою, у творах якої переважають зображення кохання, дружби та святковості, насолоди вином і насолоди природою [3]. З іншого боку, вона писала й інші вірші: «Філософ» (1753), «Критика вислову Сократа» (1753) тощо. Ці вірші демонструють, що, як представниця популярної філософії, авторка не лише володіла знаннями з історії філософії, але і могла майстерно висловити ці знання за допомогою поетичної форми [8].

Також слід зазначити, що Йоганна Шарлотта Унцер жила під час Семирічної війни (1756–1763), яку деякі історики вважають Першою світовою війною, оскільки вона була не лише однією з найжахливіших і найкривавіших війн XVIII ст., але й тому, що в ній брали участь різні держави Європи, Північної Америки, Індії та Карибського басейну. Наслідки цієї війни також були помітні в різних літературних публікаціях Йоганни Шарлотти Унцер, зокрема її віршах під час і вже після після Семирічної війни.

Підсумовуючи, дійдемо *висновків*, що Йоганна Шарлотта Унцер була важливою представницею філософії Просвітництва, а також так званої популярної філософії. Хоча, як відомо, тогочасні філософи та мислителі пізніших епох, зокрема Кант і Гегель, негативно оцінювали популярну

філософію та навіть критикували її за брак ґрунтовності та системності. Однак популярна філософія мала й свої переваги, як це можна побачити на прикладі літературного та поетичного доробку Й. Ш. Унцер, важливою заслугою якої також було просвітницьке сприяння освіті дівчат і жінок, зокрема під час Семирічної війни.

#### *Список використаних джерел*

1. Абашнік В. О. Вольф Християн. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 2: Філософія права* / ред. С. І. Максимов. Харків: Право, 2017. С. 109–112.
2. Абашнік В. О. Свобода у філософії права Людвіга Кіндратовича Якоба (1759–1827). *Наукові записки Харківського економіко-правового університету*. Харків: ХЕПУ, 2020. № 1 (24). С. 108–120.
3. Anger A. Johanne Charlotte Unzer. In: *Literatur-Lexikon*. Gütersloh: Bertelsmann-Lexikon-Verlag, 1991. S. 495–496.
4. Roethe G. Unzer, Johanne Charlotte. In: *Allgemeine Deutsche Biographie (ADB)*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1895. Bd. 39. S. 331–334.
5. Stolze E. Johanne Charlotte Unzer, geb. Ziegler (1725–1782). In: *Hallenserinnen – biografische Skizzen*. Halle (Saale), 1995. S. 9–13.
6. Unzer J. Ch. *Grundriß einer Weltweisheit für das Frauenzimmer*. Zweyte verbesserte und vermehrte Auflage. Halle im Magdeburgischen: Hemmerde, 1767. [16] Bl., 862 S. [27] B.
7. Unzer J. Ch. *Versuch in sittlichen und zärtlichen Gedichten*. Halle: Hemmerde, 1754. 149 S.
8. Unzer J. Ch. *Versuch in Scherzgedichten*. Dritte, veränderte Auflage. Halle im Magdeburgische: Verlegt von Carl Hermann Hemmerde; Leipzig: gedruckt bey Bernhard Christoph Breitkopf und Sohn, 1766. 126 S.
9. Zieglerin J. Ch. *Grundriß einer Natürlichen Historie und eigentlichen Naturlehre für das Frauenzimmer*. Halle: Hemmerde, 1751. [8] Bl., 480 S. [23] Bl.
10. Zieglerin J. Ch. *Grundriß einer Weltweisheit für das Frauenzimmer, mit Anmerckungen und einer Vorrede begleitet* / von Johann Gottlob Krügern, der Weltweisheit und Arzneygelahrheit Doktor und Professor, der Römisch-Käyserlichen Academie der Naturforscher, und der Königlich-Preußischen Academie der Wissenschaften Mitgließe. Halle im Magdeburgischen: Hemmerde, 1751. [15] Bl., 815 S. [25] Bl.